

RITA MILIŪNAITĖ

Lietuvių kalbos institutas

ORCID id: orcid.org/0000-0002-2292-1818

Mokslinių tyrimų kryptys: neologija, norminamoji kalbotyra, sociolingvistika, kalbos technologijos.

DOI: doi.org/10.35321/all91-07

DAIKTAVARDŽIAI SU PRIESAGA -ISTAS, -Ė VARIANTIŠKUMO, NORMŲ IR DABARTINĖS BENDRINĖS LIETUVIŲ KALBOS SUBSTANDARTIZACIJOS ASPEKTU¹

Nouns with the Suffix *-istas*, *-ė* in the Aspect
of Variation, Norm and Substandardization
of the Current Standard Lithuanian Language

ANOTACIJA

Straipsnio tyrimo objektas – dabartinėje lietuvių kalbos vartosenoje variantiškumu, normų svyravimais ir inovacijomis pasižymintys žodžiai su priesaga *-istas*, *-ė*, reiškiantys asmenų pavadinimus. Siekiama nustatyti galimas naujųjų hibridinių šios priesagos vedinių vartojimo sąsajas su bendrinės lietuvių kalbos substandartizacijos procesu, kuris turi nemažai panašumų su Europos bendrinių kalbų dinamikos modeliais.

Iki XXI a. pradžios lietuvių kalboje priesagą *-istas*, *-ė* buvo galima išskirti daugiausia skoliniuose (tarptautiniuose žodžiuose) asmenims pagal profesiją, veiklą ir pan. pavadinti. Išnagrinėjus Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne fiksuotus šios rūšies naujažodžius, jų darybines ir semantines ypatybes, vartojimo kontekstus, matyti struktūrinių ir funkcinių inovacijų. Pirma, nereguliuojamoje ir žemesnį nei bendrinė kalba prestižą turinčioje lietuvių kalbos vartosenoje (substandarte) daugėja hibridinių – savakilmės šaknies ir skolintos

¹ Ačiū straipsnio recenzentams, pateikusiems vertingų pastabų, papildymų ir nekvestionavusiems pačios substandartizacijos idėjos.

priesagos *-istas*, *-ė* vedinių. Antra, apie du trečdalius tokių hibridų vartojami asmenims pagal nepageidaujamą, nenaudingą ar kenksmingą jų veiklą įvardyti ir turi neigiamą konotaciją. Visų jų skverbimasis į bendrinės lietuvių kalbos vartoseną (žiniasklaidą) gali būti laikomas vienu iš bendrinės kalbos substandartizacijos požymių.

ESMINIAI ŽODŽIAI: substandartas, substandartizacija, bendrinė kalba, priesaga, naujadarai.

ANNOTATION

The article examines nouns with the suffix *-istas*, *-ė* used to denote persons. These words are characterised by variation, norm fluctuation and innovation in the current Lithuanian language. The article aims to determine potential connections between the usage of new hybrid derivatives with this suffix and the process of sub-standardization of the standard Lithuanian language, which bears significant similarities to the dynamics observed in European standard languages.

Until the beginning of the 21st century, the suffix *-istas*, *-ė* in Lithuanian was mostly found in loanwords used to name people based on their profession, activity, etc. After examining neologisms of this type recorded in the Lithuanian neologism database, as well as their semantic features and usage contexts, structural and functional innovations are found. First, in lower-prestige usage of Lithuanian (sub-standard), there is an increase in hybrid derivatives that combine native roots with the borrowed suffix *-istas*, *-ė*. Second, about two-thirds of these hybrids carry negative connotations and are used to denote persons engaged in undesirable, unproductive, or harmful activities. Their entering into the standard Lithuanian language (mainstem media) can be seen as one of the indicators of sub-standardization of the standard Lithuanian.

KEYWORDS: sub-standard, sub-standardization, standard language, suffix, neologisms.

ĮVADAS

Europos šalyse, pavyzdžiui, Vokietijoje, Danijoje, Italijoje, Belgijoje ir kt., XXI a. pradžioje pastebima vykstant panašius, nors dėl skirtingų visuomenių istorijos ir raidos ypatumų netapačius kalbų ir jų atmainų dinamikos procesus. Kinta bendrinės kalbos normų ir variantiškumo santykiai (Kristiansen 2021: 667): tradicinė kodifikuotoji norma silpsta, viešojo vartoseną darosi vis variantiškesnė. Todėl pagrįstai keliamas klausimas, kaip šiuos procesus vertinti: ar kaip bendrinės kalbos liaudiškėjimą (*demotizaciją*, t. y. bendrinės kalbos normų pasipildymą socialiai ir funkciškai žymėtais žemesnio prestižo variantais), ar kaip *destandartizaciją* – bendrinės kalbos pozicijų silpimą (tai būtų priešinga

standartizacijai – procesui, kai bendrinė kalba kuriama šalinant perteklinį variantiškumą) (plg. Kristiansen 2021: 684–686).

Be to, greta bendrinės kalbos kai kuriose šalyse (tarp jų, darytina prieda, ir Lietuvoje, žr. Miliūnaitė 2022: 641–668), kuriasi nauja neoficiali laisvojo stiliaus atmaina, kurią vartoja didelė visuomenės dalis, bendraudama žodžiu ir raštu, – vadinamasis naujasis standartas, arba *neostandartas* (angl. *neo-standard*) (plg. Auer 2017: 265–366). Tai nesanti ta pati, tik atsinaujinusi bendrinė kalba kaip restandartizacijos (žr. Berruto 2017: 33–56) rezultatas. Tradicinė bendrinė kalba tebefunkcionuoja ir laikoma prestižine, nepaisant jos vartosenos siaurėjimo viešojoje komunikacijoje. Taigi bendrinės kalbos ideologija (dėl sąvokos plačiau žr. Miliūnaitė 2018: 183–196) dažnai tebelieka gajį, bet šios atmainos funkcionavimo kontekstas kinta.

Nors kuriami įvairūs Europos bendrinių kalbų dinamikos modeliai (plg. Auer, Spiekermann 2011: 161–176; Coupland, Kristiansen, 2011: 11–35; Auer 2017: 365–374; Kristiansen 2021: 668–669), kol kas dėl duomenų stokos naujojo standarto tyrimų yra nedaug. Nenusistovėjusi ir pamatinės sąvokas šiems procesams įvardyti žyminti terminija. Todėl dar sunku naująjį standartą apibūdinti ir numatyti, kokia galima tolesnė jo sąveika su bendrine kalba ir koks susiklostys jo statusas kalbinėse bendruomenėse. Kartais naujoji atmaina apibūdinama kaip laisvesnė, asmeniškesnė, subjektyvesnė, kūrybiškesnė ir modernesnė² už bendrinę atmainą (Auer 2017: 366). Ilgainiui dėl jos sąveikos su bendrine kalba gali pakisti ir bendrinės kalbos prestižas: bendrinė kalba imama labiau sieti su tradiciškumu, konservatyvumu, oficialumu, nuasmenintu kalbėjimu, o naujoji atmaina – priešingai: su laisvumu, individualumu ir naujoviškumu (plg. Auer 2017: 373), t. y. tomis ypatybėmis, kurios laikomos visuomenės veržlumo ir pažangos ženklų.

Lietuvių mokslinėje literatūroje ši atmaina hipotetiškai kartais vadinama *substandartu* (plačiau žr. Miliūnaitė 2022: 29–30), nors kai kuriose kalbose, pavyzdžiui, vokiečių, *naujasis standartas* ir *substandartas* gali būti laikomi

² Kaip tik šioje atmainoje vyksta didžiausi kalbos eksperimentai ir atsiranda daugiausia naujovių, įskaitant naujadarus. Tik dalis tokių eksperimentų paplinta ir, jeigu atitinka bendrinės kalbos poreikius ir polinkius, ilgainiui gali būti kodifikuojami. Pavyzdžiui, viešojoje vartosenoje pastarąjį dešimtmetį įsitvirtinęs kontaminacinis vertinys *darbostogos* „laikas, kai darbas derinamas su atostogomis, pramoginėmis išvykomis už darbovietės ribų“ (ND) nuo 2024 m. rugsėjo yra įtrauktas ir į BLKŽ.

skirtingomis atmainomis: pirmasis nemažai ypatybių perėmė iš substandarto ir yra arčiau bendrinės kalbos (plg. Stoeckle, Svenstrup 2011: 83; Auer 2017: 372)³.

Substandartas – pagal prestižą žemesnė, labiau įvairuojanti už bendrinę kalbą nacionalinės kalbos atmaina, vartojama (suprantama) visos kalbinės bendruomenės ir tiesiogiai nesietina su konkrečiomis geografiškai apibrėžtomis tarmėmis ar stambesniais už jas geolektais ir regiolektais⁴. Jai būdingas laisvasis sakytinis ir rašytinis stilius, sociolektų ir funkciolektų įvairovė (plg. Auer 2017: 370 apie diastratinį ir diafazinį variantiškumą). Taip pat substandartui būdingi už bendrinės kalbos normos ribų esantys, bet visuotinėje vartosenoje paplitę kalbos reiškiniai ir kur kas laisvesnis santykis su kitomis kalbomis ir iš jų į lietuviškąją vartoseną patenkančiais skolintais ar verstais kalbos reiškiniais. Kita vertus, substandartas struktūriškai ir funkciškai nėra labai nutolęs nuo bendrinės kalbos. Pavyzdžiui, teigiama, kad italų kalbos atveju nacionalinės televizijos ir radijo žinių laidose pranešėjai vartoja bendrinę atmainą (tai susiję ir su rašytiniu skaitomu tekstu), o įvairiose pokalbių laidose daugiausia funkcionuoja naujasis standartas (Berruto 2017: 31–60).

Substandarto kūrimąsi, jo sąveiką su bendrine kalba, konkurenciją su bendrinės kalbos normomis ir poveikį bendrinės kalbos vartosenai galima vadinti *substandartizacija*. Lietuvių kalboje substandartizacijos procesas dar mažai tyrinėtas (ar bent kaip nors panašiai neįvardijamas), tyrimai remiasi daugiau hipotetinėmis prielaidomis (plačiau žr. Miliūnaitė 2022: 646–648).

Taigi vykstant šiems įdomiems procesams, kuriuos lemia tiek daugiaplotmė bendrinės kalbos, regioninių variantų ir kitų kalbų sąveika, tiek viešosios elektroninės komunikacijos išplitimas, pats laikas tirti įvairias naujų atmainų apraiškas ir jų sąveiką su tradicinėmis atmainomis.

Tyrimui pasirinkti dabartinėje lietuvių kalbos vartosenoje variantiškumu, normų svyravimais ir semantinėmis bei darybinėmis inovacijomis pasižymintys skolinti ir hibridiniai žodžiai su priesaga *-istas*, *-ė*. Tiesiogiai nagrinėjami nuo

³ Dėl nenusistovėjusios terminijos *substandartas* gali būti suprantamas ir daug plačiau (ypač slaviškojoje kalbotyros tradicijoje): jam gali būti priskiriama apskritai visa tai, kas nėra standartas, t. y. kas išeina už bendrinės kalbos ribų, pavyzdžiui, žargonas, argo, slengas, o kai kada ir tarminė vartoseną (plg. Walter 2018: 13–32).

⁴ Kartu su šiuo naujųjų atmainų formavimusi lygiagrečiai pastebimas kitas nuo seniau trunkantis procesas – tradicinių tarmių ir stambesnių regioninių variantų peraugimas į artimesnes bendrinei kalbai atmainas – regiolektus ar regioninius kalbos standartus (žr. Auer 2017: 366; Mikulėnienė 2020: 2–4). Išimtiniais atvejais kai kurios tarmės atgyja, kai į jas žiūrima jau ne kaip į senovines mažesnio išsilavinimo žmonių vartojamas atgyvenas, o kaip į unikaliąs bendruomenę siejančios tapatybės išraišką (plg. Auer 2017: 366).

XXI a. pradžios Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne (ND⁵) fiksuoti hibridiniai šios priesagos naujažodžiai. Remiantis prielaida, kad tai galimi substandarto reiškiniai, svarbu išsiaiškinti, ką rodo šių vedinių vartojimo kontekstas, kokioms situacijoms, stiliams, terpėms jie būdingi ir koks jų santykis su bendrine kalba. Taigi straipsnio tikslas – variantiškumo aspektu ištirti naujųjų hibridų su priesaga *-istas*, *-ė* funkcionavimą dabartinėje lietuvių kalbos vartosenoje ir nustatyti galimas jų sąsajas su lietuvių kalbos substandarto kūrimusi bei bendrinės lietuvių kalbos substandartizacijos procesu. Keliami hipotezė, kad į bendrinės lietuvių kalbos vartoseną, kurią reprezentuoja pagrindinė žiniasklaida, dalis nenorminiais laikomų ir naujų priesagos *-istas*, *-ė* vedinių patenka iš viešai vartojamos laisvojo stiliaus atmainos, kurią būtų galima laikyti besiformuojančiu substandartu. Tyrimo tikslo siekiama įgyvendinant tokius uždavinius:

1) apibūdinti svarbiausias žodžių su priesaga *istas*, *-ė* vartojimo lietuvių kalboje ypatybes variantiškumo ir santykio su bendrinės kalbos norma aspektu;

2) atlikti pirminę tiriamųjų ND fiksuotų naujažodžių, turinčių priesagą *-istas*, *-ė*, kilmės bei darybinę analizę, atskiriant koreliacinius ir tikruosius darinius (t. y. hibridus, įskaitant vertinius);

3) atlikti lietuvių kalboje su priesaga *-istas*, *-ė* padarytų hibridų semantinę ir variantiškumo analizę, fiksuojant galimas šių naujadarų konotacijas⁶;

4) įvertinti semantines bei funkcinės naujųjų hibridų inovacijas.

Nagrinėjant duomenis, taikomi sinchroninės darybinės ir semantinės žodžių analizės, taip pat variantiškumo analizės metodai; aptariant tyrimo rezultatus, taikomi aprašomasis ir analitinis tyrimo metodai. Vartosenoje konkuruojančių variantų kiekybinėms charakteristikoms palyginti taikomas skaičiavimo metodas. Pabrėžtina, kad naujadarai, ypač okaziniai, gali turėti ne vieną kilmės, darybos interpretaciją, nuo kurios gali priklausyti tolesnė jų traktuotė. Be to, nagrinėjant naujažodžius, visada esama rizikos, jog, atsiradus naujų duomenų – vartojimo pavyzdžių, naujažodžio ypatybių traktuotė (ypač dėl kilmės, reikšmės, funkcionavimo skirtinguose kontekstuose ir kt.) gali pakisti.

Straipsnį, be įvado, sudaro trys dalys, išvados ir šaltinių bei literatūros sąrašai. Pirmoje dalyje aptariamos žodžių su priesaga *-istas*, *-ė* sisteminės ypatybės ir vartosenos variantiškumas, antroje dalyje – šių žodžių santykis su bendrinės kalbos norma. Trečioje dalyje nagrinėjami naujųjų hibridų su priesaga *istas*, *-ė* semantiniai ir funkciniai ypatumai.

⁵ Apie šią duomenų bazę, jos sandarą ir duomenų atrankos principus žr. Miliūnaitė 2022: 75–78.

⁶ Plg. **konotacija** „pagrindinę žodžio ar žodžių junginio reikšmę papildantys atspalviai, teikiantys kalbai raiškumą“; **konotacinė reikšmė** – „žodžio informacija apie emocinį kalbos vartotojo santykį su pavadinamuoju dalyku <...>“, rodanti teigiamą arba neigiamą vertinimą (LKE 2008: 281–282).

1. DAIKTAVARDŽIŲ SU PRIESAGA *-istas, -ė* SISTEMINĖS YPATYBĖS IR VARTOSENOS VARIANTAI

Priesagą *-istas, -ė* turintys žodžiai lietuvių kalboje ilgą laiką buvo iš esmės tik skoliniai (tarptautiniai žodžiai), ir kai kurie iš jų sąlygiškai skaidomi darybiškai kaip koreliaciniai dariniai, jeigu greta funkcionuoja atitinkamas skolintas pamatinį kamieną turintis žodis (plačiau žr. Urbutis 2009: 292–293; DLKG 123). Pagrindinėse lietuvių kalbos gramatikose jie priskiriami dviem darybos kategorijoms kaip reiškiantys asmenų pavadinimus:

1) vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai, dažniausiai žymintys kokios nors „filosofinės, religinės, mokslinės, meninės, politinės-visuomeninės krypties šalininkus, sekėjus“ ar palinkimą į kokią veiklą (plg. LKG 362–363; DLKG 123), pavyzdžiui: *aferistas, -ė, humanistas, -ė, teroristas, -ė*;

2) asmenų pavadinimai pagal profesiją (plg. LKG 409; DLKG 138), pavyzdžiui: *artilieristas, -ė, germanistas, -ė, pianistas, -ė*. Šios rūšies daiktavardžiai „savo reikšme bei semantiniu santykiavimu su pamatiniu daiktavardžiu“ panašūs į priesagos *-ininkas, -ė* vedinius (DLKG 138).

Iš tiesų dabartinėje vartosenoje nesunku aptikti konkuruojančių asmens pavadinimų (žr. Inčiuraitė-Noreikienė 2022: 149–174; Stundžia, Inčiuraitė-Noreikienė 2022: 239–261), kurių vienas yra skolinys su priesaga *-istas, -ė* (daelis jų gali būti laikoma koreliaciniais vediniais), o kitas – aplietuvintas variantas⁷ su priesaga *-ininkas, -ė* ar kitomis priesagomis arba nepriesaginis variantas, pavyzdžiui:

finalistas, -ė : finalininkas, -ė,

masažistas, -ė : masažuotojas, -a,

parašiutistas, -ė : parašiutininkas, -ė,

peizažistas, -ė : peizažininkas, -ė,

*strategistas, -ė : strategininkas, -ė : strategikas, -ė : strategas, -ė*⁸.

Vardažodinių asmenis pavadinančių hibridinių priesagų vedinių (tarp jų ir su priesaga *-istas, -ė*) ir bendrašaknių skolinių konkurencinius modelius dabartinėje lietuvių kalboje tyrė Bonifacas Stundžia ir Lina Inčiuraitė-Noreikienė pažymi, kad vieni iš dažniausiai linkusių konkuruoti yra kaip tik bendrašakniai

⁷ Variantai šiame straipsnyje suprantami kaip tą pačią reikšmę ir dažniausiai tą pačią šaknį turintys skirtingos morfeminės sandaros žodžiai (plačiau žr. Miliūnaitė 2022: 33–34). Variantas laikomas aplietuvintu tada, kai prie skolintos šaknies pridėdama lietuviška priesaga vietoj skolintos.

⁸ Pastarasis pavyzdys imtas iš: Stundžia, Inčiuraitė-Noreikienė 2022: 253.

vardažodiniai priesagos *-ininkas, -ė* ir koreliaciniai asmenis pavadinantys priesagos *-istas, -ė* vediniai (ten pat: 256).

Paėmus kelis dažnesnius vartosenoje funkcionuojančius konkurentus⁹, pažiūrėta, koks jų kiekybinis santykis DLKT ir visuotinėje interneto vartosenoje. Paieška atlikta „Google“ paieškos įrankiu puslapiuose lietuvių kalba (žiūrėta 2024 m. rugsėjį, žr. 1 lentelę¹⁰).

1 LENTELĖ. Kiekybinis konkuruojančių variantų santykis DLKT ir lietuviškojoje interneto vartosenoje

Vartosenos terpė	Variantas, turintis priesagą <i>istas, -ė</i>	Pavartojimų skaičius	Aplietuvintas konkurentas	Pavartojimų skaičius	Konkurentų santykis
DLKT	<i>finansist*</i>	26	<i>finansinink*</i>	1554	1 : 60
„Google“	<i>finansistas</i> ¹¹ , <i>finansistė</i>	~5 490, ~376	<i>finansininkas</i> , <i>finansininkė</i>	~63 600 ~31 300	1 : 12 1 : 83
DLKT	<i>futbolist*</i>	10	<i>futbolinink*</i>	5765	1 : 577
„Google“	<i>futbolistas</i>	~14 700	<i>futbolininkas</i>	~196 000	1 : 13
DLKT	<i>kompiuterist*</i>	19	<i>kompiuterinink*</i>	267	1 : 14
„Google“	<i>kompiuteristas</i>	~5 750	<i>kompiuterininkas</i>	~2 4200	1 : 4
DLKT	<i>traktorist*</i>	78	<i>traktorinink*</i>	412	1 : 5
„Google“	<i>traktoristas</i>	~16 900	<i>traktorininkas</i>	~30 500	1 : 2
DLKT	<i>violončelist*</i>	81	<i>violončelinink*</i>	342	1 : 4
„Google“	<i>violončelistas</i> , <i>violončelistė</i>	~1 610 ~890	<i>violončelininkas</i> , <i>violončelininkė</i>	~229 000 ~6 400	1 : 142 1 : 7

Iš 1 lentelės matyti, kad daugiau ar mažiau redaguotoje DLKT tekstų vartosenoje vyrauja aplietuvinti variantai, tik konkurencijos su koreliaciniais priesagų vediniais santykis skirtingų žodžių yra labai netolygus, svyruojantis nuo

⁹ Remtasi „Kalbos patarimų“ (eKP) duomenimis (žr. <https://ekalba.lt/kalbos-patari-mai/II.%20%C5%BDod%C5%BEiai%20su%20baigmenimis:%2065.%20-istas,%20-%C4%97?i=c306237d-49b1-4bd2-b814-d8df5563838c>).

¹⁰ Lentelės duomenys neatspindi galimo konotuoto kai kurių nenorminių skolinių (pavyzdžiui, *traktoristas, -ė*) vartojimo, todėl konkurencija šiuo atžvilgiu kiek sąlygiška.

¹¹ Dėl kiekybiškai nedidelio pavartojimų skaičiaus DLKT ieškota konkurentų kamieno, o „Google“ paieškos įrankiu – tik šiuos variantus reprezentuojančio vienaskaitos vardininko formos. Moteriškosios giminės vienaskaitos vardininkas pastaruoju atveju tikrintas tada, kai jis tikėtiniau paplitęs. Rezultatams įtakos tai neturi, nes šiuo atveju svarbus konkurentų kiekybinis santykis.

kelių iki kelių šimtų kartų. Apibendrintai imant, šių variantų konkurencija visuotinėje interneto vartosenoje rodo silpnesnį polinkį į aplietuvintus variantus, bet kryptis į juos išlaikoma¹².

Tai, kad prestižinio (aplietuvinto) ir neprestižinio (turinčio skoliną priesagą) variantų skirtis sąmoningųjų kalbos vartotojų realiai suvokiama, rodo ir kurioziškas žodžio *futbolistas*, –ė pavartojimo atvejais. 2022 m. interneto naujienų portalas *15min.lt* pranešė, kad Vilniaus miesto vicemerai socialiniame tinkle, sveikindamas Vilniaus sportininkų komandą, iškovojusią vicečempionių titulą, per klaidą pavadino jas krepšininkėmis: „*Mūsų krepšininkės šaunuolės*.“ Naujienų portale rašoma: „Vicemerai sureagavo ir klaidą ištaisė: žodį krepšininkės pakeitė į futbolistės. [Toliau straipsnyje skelbiama socialinio tinklo įrašo ištrauka, kur yra ir sakiniai: „*Mūsų futbolistės šaunuolės. Dar kartą nuoširdžiausiai sveikinu!*“ – R. M. past.]. Pagal lietuvių kalbos taisykles reikėtų rašyti futbolininkės“¹³ (*15min.lt* 2022). Šis pavyzdys atskleidžia portalo redakcijos požiūrį į bendrinės kalbos normą (*futbolininkės*), kartu rodo nereguliuojamojoje vartosenoje esant liekamųjų ankstesnės normos pėdsakų – neprestižinių, bet kai kuriems kalbos vartotojams dar įprastą neaplietuvintą variantą (*futbolistės*).

Minimaliai patyrinėjus pasirinktų variantų porų vartojimo kontekstą, matyti, kad beveik visi jie, išskyrus skolinį *traktoristas*, paprastai neturi reikšmės ar stilistinių atspalvių skirtumų¹⁴, taigi laikytini neutraliais stipriau ar silpniau visuotinėje vartosenoje konkuruojančiais variantais – dubletais.

Skolinys *traktoristas*, nors į lietuvių kalbą pateko kaip neutralus žodis¹⁵, dabartinėje vartosenoje kartais įgauna neigiamą konotaciją (kaip sovietinio gyvenimo realija), ir tai sudaro pagrindą funkciškai tikslingai jo vartosenai. Pavyzdžiui, regioniniame naujienų portale skelbiamas straipsnis „Įkliuvo girtas traktoristas“ (*anyksta.lt*, 2024-07-20). Straipsnio komentaruose vienam skaitytojui suabejojus dėl šio varianto, kitas skaitytojas randa pagrindimą:

¹² Pasitaikančias išimtis, kai vartosenoje vyrauja skolintas konkurentas (pavyzdžiui, *propagandistas*, –ė dažnesnis nei *propagandininkas*, –ė, plg. Inčiuraitė-Noreikienė 2022: 165), greičiausiai lemia ilga skolinio vartojimo tradicija ir paplitimas, bet tai bendrosios lietuvinimo krypties nepaneigia.

¹³ Pagrindiniuose lietuvių kalbos žodynuose matyti nuosekli šio skolinio kodifikacijos kaita lietuvinimo linkme. 1954 m. DLKŽ 1-ame leidime *futbolistas*, –ė pateiktas kaip šalutinis variantas greta *futbolininko*, –ės, LKŽ 1969 m. (t. 2, 2-as leid.) *futbolistas*, –ė įdėtas su nuoroda į variantą *futbolininkas*, –ė, o nuo 2-ojo DLKŽ leidimo 1972 m. jau nebelaikomas bendrinės kalbos norma.

¹⁴ Pavyzdžiui, variantas *futbolistas*, –ė neutraliai vartojamas prekyboje (įeina į prekių pavadinimus: *vėjarodis* „*Futbolistas*“, *čiulpinukas* „*Futbolistas*“ ir pan.).

¹⁵ Kaip minėta, DLKŽ 1-ame leidime (1954) *traktoristas*, –ė pateiktas kaip šalutinis *traktorininko*, –ės variantas.

Tik pastebėjimas 3 mėnesiai ago

Šiaip dabar priimta vartoti terminą traktorininkas arba traktoriaus vairuotojas.

Tai kad toks ir yra 3 mėnesiai ago

Čia rašoma apie kolūkinio lygio traktoristą, o ne apie traktorininką.

Taigi galima daryti apytikrą išvadą, kad laisvesnėje, substandartui artimoje vartosenoje priesagą *-istas*, *-ė* turintiems nenorminiams skoliniams gyvuoti konkurencinės sąlygos kur kas palankesnės nei sąmoningai reguliuojamoje (redaguojamoje) vartosenoje. Tačiau ir bendrinėje kalboje tokie nenorminiai žodžiai gali būti pavartojami, jeigu įgauna konotaciją, kurios neturi neutralusis norminis variantas.

2. DAIKTAVARDŽIŲ SU PRIESAGA *-ISTAS*, *-Ė* SANTYKIS SU BENDRINĖS KALBOS NORMA

Jeigu bendrinėje kalboje atsiranda konkuruojančių variantų, kyla normos klausimas. Žodžiai su priesaga *-istas*, *-ė* normos atžvilgiu bendrinėje lietuvių kalboje tradiciškai vertinami keleriopai: nuo norma laikomų įsigalėjusių nevariantiškų skolinių iki už bendrinės kalbos normos ribų išeinančių ar jau išėjusių skolinių, kurie turi paplitusių aplietuvintų variantų. Taigi bendrinės lietuvių kalbos normų kodifikacijoje priesagos *-istas*, *-ė* žodžių vartoseną ribojama, pirmenybę, kur įmanoma, teikiant lietuviškiems (aplietuvintiems) atitikmenims, tačiau įvairių išlygų gausa rodo esant nemažą vartosenos variantų įvairovę ir konkurenciją.

Kodėl šių žodžių kodifikacija tokia skirtinga? 2 lentelėje pateikti keli pavyzdžiai, iš kurių matyti dabartinės kodifikacijos padėtis, fiksuota BLKŽ. Tai rodo vykstant skolinių, turinčių priesagą *-istas*, *-ė*, lietuvinimo procesą, kurio eiga ir rezultatai priklauso nuo kelių tarpusavyje susijusių dalykų: ar esama adekvaus lietuviško (aplietuvinto) atitikmens ir ar apskritai tikslinga, išlaikant normų

stabilumą, tokio atitikmens ieškoti, jeigu yra susiklosčiusi ilga priesagą *-istas, -ė* turinčio žodžio vartojimo tradicija¹⁶.

2 LENTELĖ. Skirtingas žodžių su priesaga *-istas, -ė* santykis su bendrinės lietuvių kalbos norma

Norminė vertė Sisteminis požymis	Nevariantiš- ka norma	Šalutiniai normos vari- antai	Neigiamai ko- difikuoti vari- antai	Naujieji neko- difikuoti vari- antai
Skoliniai	<i>alpinistas, -ė</i> <i>humoristas, -ė</i> <i>taksistas, -ė</i>	<i>karikatūristas, -ė</i> <i>monopolistas, -ė</i> <i>violončelistas, -ė</i>	<i>futbolistas, -ė</i> <i>kompiuteristas, -ė</i> <i>motociklistas, -ė</i>	–
Hibridai	–	–	–	<i>atšilistas, -ė</i> <i>lentelistas, -ė</i> <i>maršistas, -ė</i>

Iš 2 lentelės matyti, kad žodžių su priesaga *-istas, -ė* santykis su kodifikuota norma yra trejopas:

1) norma laikomi įsigalėję nevariantiški skoliniai (pvz.: *aktyvistas, -ė; choristas, -ė; žurnalistas, -ė*);

2) šalutiniais normos variantais laikomi skoliniai, konkuruojantys su aplietuvintais variantais (pvz.: *monopolistas, -ė : monopolininkas, -ė; violončelistas, -ė : violončelininkas, -ė*), ir konkurencija dar nėra pasibaigusi;

3) ne norma laikomi už bendrinės kalbos normų ribų išeinantys ar jau išėję skoliniai, turintys įsigalėjusių aplietuvintų variantų (pvz.: *motociklistas, -ė : motociklininkas, -ė; parašiutistas, -ė : parašiutininkas, -ė*).

Taip pat nereikia išleisti iš akių ir ne itin dažnų atvejų, kai konkurencinių santykių apskritai nesusidaro arba konkurenciją dėsningai užbaigia variantų reikšmių išsiskyrimas. Tokiu atveju normų kodifikacijoje taikomas vadinamasis distinktyvumo kriterijus: jeigu konkuruojantys variantai įgauna skirtingas reikšmes ar bent vienas iš jų – papildomą reikšmės atspalvį, jų konkurenciniai

¹⁶ Beje, būtina paminėti dar vieną šalutinį kriterijų – giminiškų žodžių lizdo spaudimą. Jeigu greta veikėją pavadinančio skolinio su išskiriama priesaga *-istas, -ė* yra tos pačios šaknies skolinių su išskiriama priesaga *-izmas* abstraktiems reiškiniams pavadinti, tai palaiko neaplietuvintųjų skolinių – asmenų pavadinimų – gyvavimą. Pavyzdžiui: *abstrakcionistas, -ė* greta *abstrakcionizmo*; *alpinistas, -ė* greta *alpinizmo*; *optimistas, -ė* greta *optimizmo*; *populistas, -ė* greta *populizmo* ir pan., nors esama ir išimčių. Tai gali būti kitos formos veikėjams pavadinti vartojami skoliniai, plg. *fanatikas, -ė* greta *fanatizmo*; *idiotas, -ė* greta *idiotizmo*; *liberalas, -ė* greta *liberalizmo* ir kt.

santykiai susilpnėja arba visai išnyksta (žr. Pupkis 1980: 47). Nė vienas iš buvusių variantų nesitraukia iš vartosenos, nes atlieka skirtingas funkcijas, taigi nė vienas iš tų reiškinių nėra kodifikuojamas neigiamai. Pavyzdžiui:

dietistas, *-ė* „sveikatos priežiūros – dietos (mitybos) – specialistas, neturintis gydytojo kvalifikacijos“ ↔ **dietologas**, *-ė* „dietologijos (racionalios mitybos mokslo) specialistas gydytojas“ ↔ **dietininkas**, *-ė* „kas laikosi dietos“ (ND);

individualistas, *-ė* „individualizmo sekėjas, šalininkas“ (DLKŽ₈) ↔ **individualininkas**, *-ė* „kas dirba, įgijęs su individualiosios veiklos pažymą“ (ND).

Individualisto atvejis įdomus tuo, kad vartosenoje yra fiksuota ir naujoji jo reikšmė „kas dirba, įgijęs individualiosios veiklos pažymą“, taigi šios reikšmės pagrindu variantiškumo santykiai su žodžiu *individualininkas*, *-ė* susidaro.

Iš to, kas pasakyta apie žodžių su priesaga *-istas*, *-ė* santykį su bendrinės kalbos norma, matyti, kad bendrinėje kalboje rekomenduojama, jei įmanoma, rinktis lietuviškas priesagas, nes, jeigu variantai stilistiškai neutralūs, jų konkurencija bendrinėje kalboje paprastai šalinama, ypač turint galvoje terminiją (pavyzdžiui, asmenų pavadinimus pagal profesiją). Tačiau, kaip buvo matyti iš 1 lentelės, laisvojoje, sąmoningai nereguliuojamoje viešojoje vartosenoje (iš esmės – substandarte) savireguliacinis polinkis į aplietuvintus variantus nėra itin stiprus. Visuotinė vartoseną rodo, kad kalbantieji priesaginiai skoliniai taip paprastai neišnyksta ir pasitraukę (patraukti) už bendrinės kalbos ribų dar gyvena savo gyvenimą. Jeigu tokie žodžiai įgauna kokį nors papildomą atspalvį ar naują reikšmę, atsiranda funkcinio tikslingumo aspektas. Tradicinių skolinių su priesaga *-istas*, *-ė* ir jų aplietuvintų variantų atveju funkciniai skirtumai paprastai yra retos išimtys.

3. NAUJŲJŲ HIBRIDŲ SU PRIESAGA *-ISTAS*, *-Ė* FUNKCINIAI YPATUMAI

Ištyrus ND iki 2024 m. spalio mėn. fiksuotus 136 naujažodžius su priesaga *istas*, *-ė*¹⁷, didžioji jų dalis (106, arba 78 proc.) pasirodė esantys naujieji (iki šiol pagrindiniuose žodynuose nefiksuoti) skoliniai, pavyzdžiui: *dronistas*, *-ė* „dronų specialistas ar mėgėjas, dronų pilotas“; *genderistas*, *-ė* „genderizmo

¹⁷ Neskaičiuoti tie, kurie pateko į paieškos **istas** rezultatus, bet tik formaliai turi baigmenį *-istas*, *-ė* ir nėra tyrimo objektas (pavyzdžiui, *aktyvistas*, *-ė* į ND įtrauktas dėl naujos reikšmės „aktyvizmo propaguotojas, siekiantis politinių ar socialinių tikslų“; *agrolaisvistas* *-ė* yra ne priesagos *-istas*, *-ė*, o hibrido *laisvistas*, *-ė* („Laisvės partijos narys“) ir tarptautinio dėmens *agro-* vedinys, padarytas pagal analogiją su kitu naujadaru *agroliberalas*, *-ė* („Seimo narys, Liberalų sąjūdžio atstovas, išrinktas kaimiškoje vienmandatėje apygardoje“, ir pan.).

propaguotojas, –a“; *kliktyvistas*, –ė“ „prieštarinai vertinamas aktyvistas, besireiškiantis socialiniuose tinkluose, bet nesiimantis politinių veiksmų“ ir kt. Likusius 30 naujažodžių galima laikyti lietuvių kalboje naujai atsiradusiais¹⁸ arba pagal kitų kalbų pavyzdį išsiverstais darybiškai skaidomais priesagos –istas, –ė vediniais – hibridais. Tai priešinga 2-oje straipsnio dalyje minėtam norminamajam polinkiui, kur įmanoma, žodžius su priesaga –istas, –ė lietuvinti. Todėl, žvelgiant į šiuos naujus vedinius, kyla ne vienas klausimas:

- ką rodo jų gausėjimas?
- kodėl, darydamiesi naują žodį, kalbos vartotojai renkasi skolintą, o ne savas darybos priemones?
- koks tokių hibridų santykis su bendrinės kalbos norma?

Ieškant atsakymo į šiuos klausimus, reikia panagrinėti šių vedinių atsiradimo būdus (padaryta lietuvių kalboje ar išsiversta), vartojimo kontekstus, pasigilinti į galimas jų vartojimo priežastis.

Kadangi, kalbant apie lietuvių kalbos naujažodžius, nėra galimybių surinkti itin reprezentatyvių duomenų, šiuo kartu kur kas svarbiau ne kiekybinės naujųjų hibridų vartojimo charakteristikos, o patys jų fiksavimo viešojoje laisvojoje ir oficialiojoje vartosenoje faktai (žr. 3 lentelę). Laisvoji vartoseną šiame straipsnyje suprantama kaip apimanti elektroninę komunikaciją (t. y. socialinius tinklus, interneto forumus, straipsnių komentarus, tinklaraščius), privačius ir dažniausiai neredaguojamus įvairių interneto svetainių tekstus, tad tikėtina, kad joje funkcionuoja substandartas. Prie reguliuojamosios vartosenos priskiriami redaguojami naujienų portalų ir leidinių tekstai. Jie stilistiškai nevienalyčiai (vieni publicistiniai, taigi laisvesnio, individualesnio stiliaus, kiti informaciniai, neutralūs), tačiau tada, kai jų autoriai yra žiniasklaidininkai ar profesionalūs vertėjai, rašytojai, reguliuojamojoje vartosenoje tikėtina bendrinė kalba. Tais atvejais, kai žiniasklaidoje cituojami laisvojo stiliaus šaltiniai (pavyzdžiui, socialinių tinklų įrašai), vartosenos pavyzdžiai vis tiek skiriami prie reguliuojamosios vartosenos, nes patenka į bendrinės kalbos vartojimo terpę. Į 3-ią lentelę įtraukti tie hibridai, dėl kurių nekyla abejonių, kad jie padaryti lietuvių kalboje

¹⁸ Tiesa, pavienių hibridinių priesagos –istas, –ė vedinių lietuvių kalboje yra radęsi ir anksčiau, tik jie gana reti ir funkcionuoja už bendrinės kalbos ribų ar jos paribiuose, todėl sunkiau aptinkami, plg. hibridą *nugaristas*, –ė, vietoj kurio teiktas atitikmuo *plaukikas nugara* (KPP 1985); arba hibridus *čiurlionistas*, –ė, *maironistas*, –ė, kurie fiksuoti DLKT kaip pavadinantys profesionalius žymių žmonių gyvenimo ir kūrybos tyrėjus. Dar plg.: „Priesaga –istas, –ė retkarčiais prisegama ir prie lietuviškų žodžių, bet tokia daryba kalbai nebūdinga“ (Keinys 1999: 47; 2005: 195–196).

paprastai iš savakilmės šaknies žodžių arba išsiversti pagal kitų kalbų modelį¹⁹. Pamatinių skolintą šaknį turinčių žodžių yra tik keli, plg.: *čekistas, -ė* < *čekis*; *delfistas, -ė* < *DELFI* („Baltijos šalių naujienų portalas DELFI“); *individualistas, -ė* < *individualioji veikla*; *maršistas, -ė* < „(Šeimų) maršas“. Apskritai dalis šių hibridų darybos atžvilgiu nėra tipiški, nes pamatiniu žodžiu eina ne daiktavardis, o kitos kalbos dalys (būdvardžiai, ištiktukai, santrumpos ir kt.). Tokia netipiška daryba – laisviesiems stiliams, šiuo atveju ir substandartui, būdingas reiškiny.

3 LENTELĖ. Naujieji hibridai su priesaga *-istas, -ė* Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne

Naujieji hibridai	Apibrėžtis ND	Konotacija
<i>amžistas, -ė</i>	„amžizmo šalininkas, propaguotojas“ (skolinio <i>eidžistas, -ė</i> vertinys)	neigiama
<i>atrankistas, -ė</i>	„specialistas, organizuojantis ir vykdomas darbuotojų atranką“ (< <i>atranka</i>)	–
<i>atšilistas, -ė</i>	„pernelyg uolus kovotojas su klimato atšilimu“ (vertinys iš anglų k. <i>warmist</i>)	neigiama
<i>burbulistas, -ė</i>	„1. kas susijęs su nekilnojamojo turto kainų burbulu; 2. kieno veikla yra tik tuščias (išpūstas) burbulas; 3. socialinių tinklų burbulo narys“ (< <i>burbulas</i>)	neigiama (visų trijų reikšmių)
<i>čekistas, -ė</i>	„savivaldybės tarybos narys, kai kada neteisėtais būdais renkantis čekius kanceliarinėms išlaidoms pateisinti“ (< <i>čekis</i>)	neigiama
<i>dabartistas, -ė</i>	„kas apsikraipė gyvena tik dabartimi; besilaikantis dabartizmo pasaulėžiūros“ (vertinys iš anglų k. <i>nowist</i>)	neigiama
<i>delfistas, -ė</i>	„1. populiaraus interneto naujienų portalo delfi.lt darbuotojas; 2. šio portalo komentarų rašytojas“ (< <i>DELFI</i>)	neigiama (abiejų reikšmių)
<i>dzinistas, -ė</i>	„tas, kuriam niekas nerūpi (viskas <i>dzin</i>)“ (< <i>dzin</i>)	neigiama
<i>eilėrašistas, -ė</i>	„kas kuria eilėraščius, poetas“ (< <i>eilėrašitis</i>)	–

¹⁹ Pavyzdžiui, naujažodis *aifonistas, -ė* „kompanijos „Apple“ sukurto išmaniojo telefono *aifono* tu-rėtojas, gerbėjas“ į 3 lentelę neįtrauktas, nes gali būti keletas jo kilmės interpretacijų: jis gali būti arba padarytas iš daiktavardžio *aifonas* lietuvių kalboje, arba skolintas (pagal paieškos „Google“ įrankiu rezultatus, retas anglų kalboje *iphonist*, dažnesnis rusų kalboje *айфонист*). Nedėtas ir *fidi-distas, -ė* „FIDI (Fizikų dienūs, kurių Vilniaus universiteto fizikai kiekvieną pavasarį švenčia nuo 1969 metų) rengėjas“, nes, nors jis atsirado lietuvių kalboje, bet nėra naujažodis, tik iki šiol leksi-kografiniuose šaltiniuose nefiksuotas.

Naujieji hibridai	Apibrėžtis ND	Konotacija
<i>garsistas</i> , -ė	„garso režisierius, garsininkas“ (< <i>garsas</i>)	–
<i>individualistas</i> , -ė	„kas dirba, įgijęs su individualiosios veiklos pažymą“ (< <i>individualioji [veikla]</i>)	–
<i>laisvistas</i> , -ė	„2019 m. susikūrusios Laisvės partijos narys“ (< „ <i>Laisvės [partija]</i> “)	neigiama
<i>lentelistas</i> , -ė	„nuo gyvenimo atitrūkęs ir viską skaičiais lentelėse paverčiantis biurokratas“ (< <i>lentelė</i>)	neigiama
<i>maršistas</i> , -ė	„renginio „Didysis šeimos gynimo maršas“, vykusio 2021 m. gegužės 15 d. Vilniaus Vingio parke, ir iš to besirutuliojančio judėjimo dalyvis“ (< „ <i>Šeimos [maršas]</i> “)	neigiama
<i>okaipistas</i> , -ė	„kas mėgsta klausinėti pašnekovo, nukrypdamas nuo pokalbio temos: „o kaip dėl...?““ (< <i>o kaip</i>)	neigiama
<i>patogistas</i> , -ė	„kas gyvena perdėm patogiai ir saugiai, neišeidamas iš komforto zonos“ (< <i>patogus</i> , -i)	neigiama
<i>pīšistas</i> , -ė	„premierės Ingridos Šimonytės (PIŠ) ir jos komandos garbintojas“ (< <i>PIŠ</i>)	neigiama
<i>plėtristas</i> , -ė	„plėšrus nekilnojamojo turto plėtotojas“ (< <i>plėtra</i>)	neigiama
<i>rankdarbistas</i> , -ė	„kas stengiasi viską pasigaminti pats; rankdarbių mėgėjas“ (< <i>rankdarbis</i>)	–
<i>rinkodaristas</i> , -ė	„rinkodaros specialistas“ (< <i>rinkodara</i>)	–
<i>rūšistas</i> , -ė	„rūšizmo šalininkas, propaguotojas“ (vertinys iš anglų k. <i>speciesist</i>) (< <i>rūšis</i>)	neigiama
<i>smegenistas</i> , -ė	„prekybos tinklo „Maxima“ rinkodaros akcijos veikėjas – sumanus eksperimentuotojas“ (< <i>smegenys</i>)	–
<i>spurgistas</i> , -ė	„spurgų mėgėjas“ (< <i>spurga</i>)	–
<i>šeimistas</i> , -ė	„1. šeimos gydytojas (< <i>šeimos [gydytojas]</i>), 2. asociacijos „Lietuvos šeimų sąjūdis“ narys“ (< „ <i>Šeimų [sąjūdis]</i> “)	pirma reikšmė neutrali; antros reikšmės konotacija neigiama
<i>šiuolaikinistas</i> , -ė	„šiuolaikinių dalykų vertintojas“ (< <i>šiuolaikinis</i> , -ė)	–
<i>tikrovistas</i> , -ė	„kas netiki stebuklais ir remiasi tik tikrove“ (< <i>tikrovė</i>)	–
<i>vabalistas</i> , -ė	„„Volkswagen“ automobilis – „vabalų“ – mėgėjas, kolekcionierius“ (< <i>vabalas</i>)	–

Naujieji hibridai	Apibrėžtis ND	Konotacija
<i>vienkiemistas, -ė</i>	„kas rūpinasi tik savo vienkiemio reikalais“ (<i>< vienkiemis</i>)	neigiama
<i>žmogienistas, -ė</i>	„sarkastiškas humanisto pavadinimas“ (vertinys iš nenustatyto rusų k. autorinio naujadaro)	neigiama
<i>žmogteisistas, -ė</i>	„kas perdėtai aršiai dedasi liberaliosios pakraipos žmogaus teisių gynėju“ (<i>< žmogteisės</i>)	neigiama

3-ios lentelės skiltyje „Konotacija“ pažymėta, kokią – neutralų ar neigiamą – atspalvį ND fiksuotoje vartosenoje turi šie hibridai. Kadangi keli iš jų yra kelia-reikšmiai ir skirtingų reikšmių leksemų konotacija skiriasi, iš viso suskaičiuotos 34 leksemos. Iš jų 22 (taigi du trečdaliai) turi neigiamą konotaciją, kitos neutralios. Pastarųjų reikšmės yra įprastos žodžiams su priesaga *-istas, -ė* pagal pirmoje straipsnio dalyje minėtas darybos kategorijas (plg. asmenų pavadinimus pagal užsiėmimą ar profesiją: *atrankistas, -ė, rankdarbistas, -ė, rinkodaristas, -ė* ir kt.).

Neigiamą konotaciją turintys naujieji hibridai rodo aišką stiprėjančią dabartinės vartosenos polinkį suteikti šios priesagos vediniams papildomą atspalvį, tokiu būdu parodant neigiamą (familiarųjį, menkinamąjį, ironišką) požiūrį į taip pavadinamus asmenis, užsiimančius nenaudinga ar kenksminga veikla.

Tiriamieji naujieji hibridai viešojoje vartosenoje mažai paplitę, todėl kito būdo panagrinėti jų vartojimo kontekstą, kaip su paieškos įrankiu „Google“ ir ND pateiktuose vartojimo pavyzdžiuose (jų ND – apie 100), nėra. Dėl pavyzdžių negausumo negalima daryti tvirtų išvadų, bet tam tikri polinkiai matyti. Daugiausia šių hibridų (ir neutraliųjų, ir neigiamai konotuočių) vartojimo pavyzdžių aptikta nereguliuojamojoje vartosenoje – straipsnių komentaruose, diskusijų forumuose, tinklaraščiuose, socialinių tinklų įrašuose, pavyzdžiui²⁰:

Atšilistai net į sportą kišasi... nu kiek galima...? (*f-1.lt*, straipsnio komentaras, 2019-11-16)

O kad atsekti kas komentavo, tikrai galima, jau keli **delfistai** yra patraukti atsakomyben uz tautines nesantaikos kurstyma... (*motomanai.lt*, diskusijų forumas, 2009-05-26)

Toks įspūdis, kad **laisvistai** belenka surinko ir ministrat pavadino. (*facebook.com*, 2020-12-03)

²⁰ Čia ir kitur vartosenos pavyzdžių kalba palikta autentiška.

Durniai mėgsta garsiai rékti ir reikšti nuomonę. Komentarų gali pasirodyti daug, bet visokie **maršistų** susibūrimai manau parodo, kad jų tiek daug nėra. (*reddit.com*, 2023-04-18)

Karas jau ant mūsų slenksčio. Užmirškim komfortozonines iliuzijas. Stovėjimas šešelyje atšaukiamas kartu su **patogistų** laiku. Persukim savo asmeninius laikrodžius į aktualų Lietuvai laiką. Dabar...! (*facebook.com*, 2024-01-29)

[...] Lendu į portalą, kuičiuosi po **rankdarbistų** darbų nuotraukas, dienoraščius. (*veltinis.lt/blog*, 2010-10-15)

Naujųjų hibridų galima aptikti ir reguliuojamojoje interneto vartosenoje, ypač laisvojo stiliaus publicistikoje. Neigiamą konotaciją turintys hibridai čia dažnai atlieka stilistinę funkciją, taigi vartojami tikslingai, pavyzdžiui:

Tai rašydamas suvokiu, jog padėtis prasta, jei piliečiai priversti gręžiotis į aukščiausias valstybės galvas, kad jos užtartų prieš visa aplink traiškančią oligarchijos ir **plėtristų** mašiniją. (*literaturairmenas.lt*, Donatas Petrošius, 2019-06-14)

Namų karo Seimo smėlio dėžėje sumanytojai ir organizatoriai – Liberalų sąjūdis, **laisvistai** ir antri treči konservatorių numeriai? Supaisysi ten. (*delfi.lt*, Rimvydas Valatka, 2020-11-22)

Todėl neturėtume leisti, kad visiškai menkas žabas (savivaldos „**čekistų**“ skandalas) apverstų sunkiasvorį vežimą (Lietuvos politinę sistemą) ir sujauktų visus politinius procesus šalyje, visuomeninę rimtį ir pan. (*15min.lt*, Alvidas Lukošaitis, 2023-06-17)

Likučiai išsibarsčiusių po skirtingas partijas buvusių **maršistų** ir nauji dariniai šiomis dienomis iš esmės daro tą patį – niekina Konstitucijos įtvirtintą teisinę valstybę, jos institucijas ir koneveikia žiniasklaidą. Ji – kremliaus taikiny. (*lrt.lt*, Indrė Makaraitytė, 2024-09-13)

Vartosenoje matyti ir kitas polinkis. Jeigu naujam reiškiniui pavadinti reikia neutralaus žodžio, renkamasi ne priesagos *-istas*, *-ė*, o kitus vedinius (kartais ir iš kitų pamatinių žodžių). Dažniau vartojami naujieji hibridai tokiu būdu įgauti variantų, plg.:

maršistas, *-ė* – *maršietis*, *-ė*; *maršininkas*, *-ė*; *šeimamaršininkas*, *-ė*; *šeimamaršinis*, *-ė*; *šeimamaršis*, *-ė*; *šeimistas*, *-ė*;

laisvistas, -ė – *laisvietis, -ė; laisvininkas, -ė; laisvūnas, -ė.*

Kalbos reiškinių variantiškumo teikiamos galimybės šiuolaikinėse visuomenėse vis labiau išnaudojamos saviraiškai realizuoti (plg. Coupland 2007: 89–92; Pillière, Lewis 2018: 22). Palankesnė dirva tam reikštis yra ne bendrinės kalbos aplinka, kurią apibrėžia kodifikuotos normos, o substandartas. Tai natūralu, nes bendrinės kalbos raiškos priemonių neutralumas, kurį lemia pati šios atmainos funkcija būti suprantamai visai bendruomenei, yra viena iš priežasčių, kodėl kalbėtojai ieško spalvingesnių raiškos priemonių iš kasdienio kalbos reiškinių arsenalo. Be to, substandartas yra ta atmaina, kuri dalies kalbos vartotojų vartojama kasdieniame gyvenime, taigi einant į viešumą nereikia pastangų keisti atmainos kodą (Auer 2017: 371).

Variantiškumo galimybės leidžia naujesiems priesagos *-istas, -ė* hibridams, turintiems neigiamą konotaciją, išlaikyti ją ir tada, kai jie patenka į bendrinės kalbos vartojimo sritis. Pačiai bendrinei kalbai šie naujažodžiai suteikia laisvumo, šnekiškumo žymę, tačiau kartu trina bendrinės kalbos ir substandarto ribas.

IŠVADOS

1. Iki XXI a. pradžios lietuvių kalboje priesagą *-istas, -ė* iš esmės buvo galima išskirti tik skoliniuose (tarptautiniuose žodžiuose) asmenims pagal profesiją, veiklą, kokį nors palinkimą pavadinti. Jų santykis su bendrinės kalbos norma susiklostė trejopas:

- a) nevariantiška norma (pvz.: *aktyvistas, -ė; choristas, -ė; žurnalistas, -ė*);
- b) šalutinis normos variantas, konkuruojantis su aplietuvintais variantais (pvz.: *monopolistas, -ė : monopolininkas, -ė; violončelistas, -ė : violončelininkas, -ė*);
- c) nenorminis variantas, kurį iš bendrinės kalbos išstūmė aplietuvinti variantai (pvz.: *motociklistas, -ė : motociklininkas, -ė; parašiutistas, -ė : parašiutininikas, -ė*).

2. Ištyrus Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne fiksuotus XXI a. pradžios lietuvių kalbos vartosenos duomenis, matyti dvejopas žodžių su priesaga *-istas, -ė* pokytis: struktūrinis ir funkcinis. Nereguliuojamojoje, su geografiniu kalbinės bendruomenės susiskaidymu nesusijusioje ir žemesnį nei bendrinė kalba prestižą turinčioje lietuvių kalbos vartosenoje (besikuriančiame substandarte) daugėja nenorminių hibridinių – savakilmės šaknies ir skolintos priesagos *-istas, -ė* – vedinių asmenims pagal veiklos sritį, profesiją, priklausymą kokiai nors grupei ar kokį polinkį pavadinti (*atšilistas, -ė, plėtristas, -ė, rankdarbistas, -ė ir pan.*). Tai gali būti laikoma vienu iš lietuvių kalbos substandartizacijos požymių.

3. Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyno duomenys rodo, kad apie du trečdalius tokių hibridų vartojami asmenims pagal nepageidaujamą, nenaudingą ar kenksmingą jų veiklą įvardyti ir turi neigiamą konotaciją (familiarųjį, ironiškąjį, menkinamąjį atspalvį).

4. Dalis nenorminių priesagos *-istas*, *-ė* hibridų patenka į bendrinės lietuvių kalbos vartoseną. Neigiamai konotuoti hibridai vartojami kaip tikslingos raiškos priemonės stiliui pagyvinti ir autorių požiūriui į kalbamus dalykus reikšti. Šis hibridų skverbimasis į bendrinės kalbos vartoseną atskleidžia dar vieną substandartizacijos aspektą – substandarto poveikį bendrinei kalbai. Tai turėtų būti suprantama ne kaip pačios bendrinės kalbos normų pokyčiai, o pirmiausia kaip jos sąveikos su kita artima atmaina rezultatas.

ŠALTINIAI

BLKŽ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*, vyr. red. D. Liutkevičienė. Prieiga internete: <https://ekalba.lki.lt/bendrinės-lietuvių-kalbos-žodynas> [žiūrėta 2024 m. birželį–rugsėį].

DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, 4-as patais. leidimas, red. V. Ambrazas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.

DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*. Prieiga internete: <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas>.

DLKŽ₁ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 1-as leidimas, atsak. red. J. Kruopas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954.

DLKŽ₂ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 2-as papild. leidimas, atsak. red. J. Kruopas, Vilnius: Mintis, 1972.

DLKŽ₈ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, vyr. red. St. Keinys, 8-as patais. ir papild. leidimas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2021. Prieiga internete: <https://ekalba.lt/dabartines-lietuvių-kalbos-žodynas>.

eKP – *Kalbos patarimai*: kalbos rekomendacijų žinynas, sud. R. Miliūnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2021. Prieiga internete: <https://ekalba.lt/kalbos-patarimai>.

KPP – *Kalbos praktikos patarimai*, 2-as patais. ir papild. leidimas, sud. A. Pupkis, vyr. red. Z. Zinkevičius, aut. A. Paulauskienė, V. Labutis, A. Pupkis, J. Šukys, A. Vanagas, J. Žemaitis, Vilnius: Mokslo, 1985.

LKG – *Lietuvių kalbos gramatika* 1–2, vyr. red. K. Ulvydas, Vilnius: Mintis, 1965; 1971.

LKE – *Lietuvių kalbos enciklopedija*, par. K. Morkūnas, red. V. Ambrazas, 2-as patiksl. ir papild. leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008.

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas 2 (C–F)*, red. kolegija J. Kruopas, A. Lyberis, J. Paulauskas, J. Senkus, B. Tolutienė, atsak. red. J. Kruopas, 2-asis leidimas, Vilnius: Mintis, 1969.

ND – Miliūnaitė Rita, Aleksaitė Agnė. *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas* [Tęstinis internetinis žinynas nuo 2011 m.], sud. R. Miliūnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <https://ekalba.lt/naujazodziai> [žiūrėta 2024 m. birželį–rugsėjį].

15min.lt 2022 – Be aut.: Vilniaus vicemero V. Benkunsko riktas: futbolininkes pavadino krepšininkėmis. Gruodžio 15 d. Prieiga internete: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/vilniaus-vicemero-v-benkunsko-riktas-futbolininkes-pavadino-krepsininkemis-56-1980902>.

LITERATŪRA

Auer Peter 2017: The neo-standard of Italy and elsewhere in Europe. – *Towards a New Standard: Theoretical and Empirical Studies on the Restandardization of Italian*, eds. M. Cerruti, C. Crocco, S. Marzo, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 365–374.

Auer Peter, Spiekermann Helmut 2011: Demotisation of the Standard Variety or Destandardisation? The Changing Status of German in Late Modernity (with special reference to south-western Germany). – *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*, eds. T. Kristiansen, N. Coupland, Oslo: Novus Press, 161–176.

Berruto Gaetano 2017: What is changing in Italian today? Phenomena of restandardization in syntax and morphology: an overview. – *Towards a new standard: Theoretical and empirical studies on the restandardization of Italian*, eds. M. Cerruti, C. Crocco, S. Marzo, Boston, Berlin: Walter de Gruyter Inc., 31–60.

Coupland Nicolas 2007: *Style: Language variation and identity*, Cambridge: Cambridge University Press. DOI: doi.org/10.1017/CBO9780511755064.

Coupland Nikolas, Kristiansen Tore 2011: SLICE: Critical Perspectives on Language (De)standardization. – *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*, eds. T. Kristiansen, N. Coupland, Oslo: Novus Press, 11–35.

Inčiuraitė-Noreikienė Lina 2022: Hibridinių vedinių ir skolinių konkurencija. – *Baltistica* 57(1), 149–174. DOI: [10.15388/baltistica.57.1.2472](https://doi.org/10.15388/baltistica.57.1.2472).

Keinys Stasys 1999: *Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryba*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

- Keinys Stasys 2005: *Dabartinė lietuvių terminologija*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Kristiansen Tore 2021: Destandardization. – *The Cambridge Handbook of Language Standardization*, eds. W. Ayres-Bennett, J. Bellamy, Cambridge: Cambridge University Press, 667–690.
- Mikulėnienė Danguolė 2020: Tarmiškumas kaip išmatuojamas dydis. – *Lietuvių kalba* 15, 1–11. DOI: [10.15388/LK.2020.22434](https://doi.org/10.15388/LK.2020.22434).
- Miliūnaitė Rita 2018: *Kalbos normos ir jų savireguliacija interneto bendruomenėje*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Miliūnaitė Rita 2022: *Įvairuojantys ir nauji lietuvių kalbos reiškiniai XXI a. pradžioje: sistematika ir pokyčių kryptys*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. DOI: [10.35321/e-pub.42.lietuviu-kalbos-pokyciai](https://doi.org/10.35321/e-pub.42.lietuviu-kalbos-pokyciai).
- Pillière Linda, Lewis Diana 2018: Revisiting standardisation and variation. – *E-rea* [En ligne] 15(2). DOI: [10.4000/erea.6391](https://doi.org/10.4000/erea.6391).
- Pupkis Aldonas 1980: *Kalbos kultūros pagrindai*, Vilnius: Moksas.
- Stoeckle Philipp, Svenstrup Christoph Hare 2011: Language variation and (de-) standardisation processes in Germany. – *Standard languages and language standards in a changing Europe*, eds. T. Kristiansen, N. Coupland, Oslo: Novus Press, 83–90.
- Stundžia Bonifacas, Inčiuraitė-Noreikienė 2022: Vardažodinių hibridinių priesagų vedinių, pavadinančių asmenis, ir bendrašaknių skolinių konkurencija dabartinėje lietuvių kalboje. – *Baltistica* 57(2), 239–261. DOI: [10.15388/Baltistica.57.2.2486](https://doi.org/10.15388/Baltistica.57.2.2486).
- Urbutis Vincas 2009: *Žodžių darybos teorija*, 2-as leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Walter Harry 2018: Research on non-standard language elements in Slavonic languages. – *Językoznawstwo* 12, 13–32. DOI: [10.25312/2391-5137.12/2018_13-32](https://doi.org/10.25312/2391-5137.12/2018_13-32).

Nouns with the Suffix *-istas*, *-ė* in the Aspect of Variation, Norm and Substandardization of the Current Standard Lithuanian Language

SUMMARY

This article examines nouns with the suffix *-istas*, *-ė* denoting persons. These words are characterised by variation, norm fluctuation and innovation in the current Lithuanian language. The article aims to investigate the characteristics of new hybrid formations with this suffix and to identify possible connections to the sub-standardization of the standard Lithuanian language.

The study draws on the Lithuanian Neologism Database, which compiles the new Lithuanian lexicon of the 21st century. The first part of the article discusses the features and variability of nouns with the suffix *-istas*, *-ė*, while the second part is devoted to the relationship of these words to the standard language norm. The third part analyzes the semantic and functional features of new hybrids.

The research findings reveal several semantic and functional innovations of new hybrids with the suffix *-istas*, *-ė*. In the sub-standard, hybrid derivatives combining native roots with the borrowed suffix *-istas*, *-ė* have emerged. About two-thirds of them carry negative connotations and are used to denote persons engaged in harmful or useless activities. The hypothesis that non-standard derivatives of the suffix *-istas*, *-ė* enter the standard language usage (represented by the mainstream media) from the emerging sub-standard has been confirmed. This can be considered one of the indicators of the sub-standardization of the standard Lithuanian and shows similarities with the models of the dynamics of European standard languages.

Įteikta 2024 m. spalio 15 d.

RITA MILIŪNAITĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

rita.miliunaite@lki.lt